

Bu çalışma, 5–9 Eylül 2012 tarihleri arasında İzmir Karaburun’da düzenlenen

“**kapitalizmin kısılcacında doğa – toplum – teknoloji**” temalı

7. Karaburun Bilim Kongresi’nde sunulmak üzere hazırlanmıştır.

Kongre sırasında bildiri dinleyenlerin önceden okumuş olarak tartışmalara katılabilmesi için bu formatta web sitemizde yayımlanmıştır.

Atıfta bulunabilmek için yazar(lar)ın iznine başvurmanızı rica ederiz.

Karaburun Bilim Kongresi Düzenleme Kurulu

26.08.2012

Kırsal dönüşümün kayıp sonucu olarak mevsimlik tarım işçisi kadınlar

Sidar Çınar*

Türkiye’de İkinci Dünya Savaşı’nı izleyen yıllarda kırsal alanda hem bir çözülme hem de yeni bir yapılanmanın iç içe gerçekleştiği hızlı bir kapitalist dönüşüm yaşamıştır. Dönüşüm tarımda makineleşme, tarımsal üretim yapılmayan alanların hızla tarıma açılması gibi kapitalist sistemin kurulmasına dair güçlü işaretler ile başlamıştır. Kırsal alanda kapitalist yayılma köylerin, şehirlere, kasabalara uzaklıklarına, köyleri bu merkezlere bağlayan yolların durumuna, haberleşme araçlarını kullanma kapasitelerine bağlı olarak dalga dalga kente yakın köylerden dağ köylerine doğru yayılmıştır. Dönüşüm sonlandığında ise yine pek çok ülkede olduğu gibi oldukça tanıdık bir sonuç olarak, ortakçılar, yarıcılar için kırsal alanda geçinme yöntemleri ortadan kalkmıştır. Küçük meta üreticileri ise kapitalist sisteme uyum sağlamaları oranında varlıklarını sürdürmüşlerdir. Tarımsal üretimin verimliliği eski usullerle yapılan tarımla karşılaştırıldığında çok yüksek oranda artmış, tarımsal işletmelerin işgücü talebinin niteliği farklılaşmış, pazar için üretim başka bir deyişle ürünün artık meta olduğu bir üretim biçimine geçilmiştir.

Türkiye’de kırsal dönüşüm toprak yoğunlaşmasından daha çok küçük tarımsal işletmelerde üretimin yeniden örgütlenmesi ile uyumlu olarak gerçekleşmiştir. Bu süreç bir taraftan küçük tarımsal işletmeleri ve aile emeğine dayalı üretim ilişkilerini yeniden yaratırken diğer taraftan sürekli işgücüne duyulan ihtiyacı azaltarak topraksız ve az topraklı köylülerin topraklarından geçinememelerine veya kovulmalarına neden olmuştur.

Tarımda mekanizasyonun önemli etkilerinden birisi sürekli işgücüne olan ihtiyacı azaltırken mevsimlik tarım işçisine duyulan ihtiyacı artırmış olmasıdır. Neredeyse bütün üretim süreçleri makineleşirken hasat gibi kısa dönemli üretim aşamalarında yoğun işgücüne ihtiyaç duyulmuştur. Ancak tarımda bu tür kısa süreli işlerin var olabilmesi makineleşme ya da ürün özelliğinin yanında bir de bu işlerde çalışmak isteyen emeğin miktarına bağlıdır. Dolayısıyla tarımda mevsimlik göçün tek nedeni işverenlerin bu yönde bir talep oluşturması değildir. Aynı zamanda geçici olarak göç etmeye, kısa süreli işlerde çalışmaya istekli bir kesimin de bulunması gerekir. Tarımda kapitalist üretim biçiminin hakimiyetini ilan ettiği 1950lerden sonra her tarımsal bölgeye göre farklılaşan kesimlerin mevsimlik tarım işçisi

* Marmara Üniversitesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri, Doktora Öğrencisi

olarak işgücü piyasasında yer aldıkları söylenebilir. Ancak Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin topraksız ve az topraklı kesimleri diğer bölgelere göre daha fazla içermesi nedeniyle neredeyse kitlesel bir şekilde mevsimlik tarım işçisi göçü verdiği söylenebilir. Güneydoğu Anadolu'dan çıkan mevsimlik tarım işçilerinin tarımda çalışma amaçlı mevsimlik işgücü göçü veren diğer yerlere göre ezici bir yoğunluğu oluşturdukları araştırma bulgularına da yansımıştır (Geçgin, 2009; Özbekmezci ve Sahil, 2004; Yıldırak vd., 2003).

Üretimin yapısında ve üretim ilişkilerindeki bu dönüşüm kırsal alandaki kadınların yaşamlarında köklü bir değişim anlamına gelmiştir. Ancak kırsal dönüşümün doğrudan kadınlar üzerindeki etkisi ile ilgili fikir yürütmek için çok az ipucu vardır. Tarımda mekanizasyonun kadınların iş yüklerini hafiflettiği ifade edilse de bu durum onların aile içindeki ikincil konumlarını ortadan kaldırmamıştır çünkü makine mülkiyeti ve kullanımı daima ailenin erkek üyelerinin kontrolünde olmuştur. Bunun bir sonucu olarak kadınların üretim ilişkileri içinde yeniden konumlanmaları aileden erkeklerin durdukları yer üzerinden şekillenmiştir. Yani ailedeki erkeklerin makine alma ve kullanma konularında gösterdikleri performans veya bunların dışında bir yol izleyerek kente göç etmeleri kadınların konumlarını doğrudan belirlemiştir.

Kente göç etmeyip kırsal alanda kalanlar arasında değişen teknolojiye uyum sağlayabilen tarımsal işletmelerde kadınlar eskiden olduğu gibi ücretsiz aile işçisi olarak üretime katılmaya devam etmişlerdir. Ancak tarımda kullanılan modern üretim yöntemleri kadınların ücretsiz aile işçisi olarak üretime katılma biçimini ve düzeylerini değiştirmiştir. Diğer yandan teknolojik değişime uyum sağlayamayan az topraklı veya topraksız aileler için varlıklarını sürdürmenin en önemli yollarından birisi tarımda ücretli işçi olarak çalışmaktır. Dolayısıyla bu ailelere dahil olan kadınlar için ücretsiz aile işçiliğinden tarım işçiliğine doğru bir hareketlilik gerçekleşmiştir.

Kırsal dönüşüm sürecinin kadınlar üzerindeki etkilerine dair çok az ipucu varken mevsimlik tarım işçisi kadınlardan nadiren söz edilir. Mevsimlik tarım işçilerinin aile boyu göç etmeleri ve tüm aile bireylerinin birlikte çalışması nedeniyle kadınlar ataerkil ideolojinin sınırladıklarından dolayı "işçi" olmaktan uzak bir yerde konumlanırlar. Onlar tarımsal üretimde erkeklerle aynı sürelerle ve aynı ücretlerle çalışıyor olmalarına rağmen aile reisi erkeklerin bakmakla yükümlü olduğu aile bireyleri olarak tanımlanmaya devam edilmektedir. Dolayısıyla kırsal dönüşümün üzerinde neredeyse hiç durulmayan bir sonucu oldukları gibi işçi olarak tanımlanmamaları onları "kayıp" bir sonuç anlamına getirmektedir. Bu nedenle çalışmanın ikinci bölümünde kırsal dönüşümün yeniden yarattığı kadın emeği üzerindeki erkek kontrolünün bir parçası olarak mevsimlik tarım işçisi kadınların emekleri üzerindeki

erkek kontrolü ele alınacaktır. Öncelikle doğanın onlara “hediye ettiği” kadın emeğini erkek aile bireylerinin bazı denetleme yöntemlerine değinilecektir. Sonrasında üretim ilişkilerini oluşturan diğer aktörler olan işveren ve aracı erkeklerin de bu kadınların emek gücünü tanımlama ve kadın emeği üzerinde hakimiyet sağlama yöntemlerine değinilecektir.

Yazıya kaynaklık eden alan araştırması 2011 Temmuz’da Malatya’da kayısı hasadında çalışan Şanlıurfa, Adıyaman, Diyarbakırlı kadın işçilerle, işçilere aracılık eden elçilerle ve onların işverenleri ile gerçekleştirildi. Araştırma kapsamında onbir kadın işçi, üç kız çocuğu, üç elçi ve iki işverenle görüşmeler gerçekleştirildi. Kadın işçilerin sadece üçü evlidir. Yaşları 17 ile 45 arasında değişmektedir. Kız çocukları sekiz, dokuz ve on yaşlarındadır. Araştırmanın yöntemi derinlemesine mülakat ve gözlemdir.

Mevsimlik tarım işçileri yılın önemli bir kısmını farklı tarım ürünlerinin hasadında çalışmak üzere evlerinden uzakta geçirmektedirler. İşçiler genellikle ailece göç etme eğilimindedirler. Dolayısıyla göçe bazen aile ile birlikte yaşayan yaşlılar ve çalışamayacak yaştaki küçük çocukların da eşlik etmesine neden olmaktadır. Tüm aile bireyleri aylar süren geçici göçleri sırasında kötü yaşam ve çalışma koşullarında yaşamlarını sürdürmeye çalışırlar.

Mevsimlik tarım işçisi, aracı ve işveren arasındaki çalışma ilişkilerinin biçimlenişi özetle şu şekildedir: çalışma ilişkileri bağlamında esas olarak işçiler işverenlerle doğrudan bir iş ilişkisine girmeden gerçekleşmektedir. Aracılar işçilere iş, işverenlere de işçi sağlayan önemli aktörlerdir. Aracılar henüz çalışma sezonu başlamadan işverenlerle görüşerek ihtiyaç duyacakları işçi sayısını öğrenirler (Yıldırak vd., 2003, 39). Sonra kendi işçi grubunu anlaştıkları işverenlere ihtiyaçlarına göre belirli sayılarda dağıtırlar.

Kadın işçiler bu iş ilişkilerinin kurulması ve sürdürülmesinde neredeyse hiç söz sahibi değillerdir. Çalışma ilişkileri işveren, elçi ve aile reisi veya aileden sözü geçen bir erkek arasında kurulmaktadır. Ücretler de dahil çalışma şartlarının belirlendiği bu aşamaya kadın işçiler aktif olarak katılmamaktadır. Kadınlar elçi-işveren arasında çalışma ilişkilerinin kurulduğu aşamaya etki edemedikleri gibi çalışma kararlarını da kendileri verememektedirler. Çalışma ilişkilerinin işleyişine bakıldığında iş ilişkisinde erkeklerden oluşan diğer aktörler tarafından işçi olarak değil ücretsiz aile işçisi olarak tanımlandıkları görülmektedir. Bu bakış açısı toplumsal değer yargılarının yanında, mevsimlik tarım işçisi kadınların durumuna özgü bir algıdan da kaynaklanmaktadır. Mevsimlik tarım işçisi kadınlar, akrabaları, işverenleri ve elçiler tarafından geçmiş deneyimlerinin ve bir ihtimal köyde süregelen ilişkilerinin etkisiyle ücretsiz aile işçisi gibi değerlendirilmektedir.

Çalışma ilişkilerinin kurulmasının sonrasında kadın işçilerin çalışma yaşamları üzerindeki kontrol devam etmektedir. Mevsimlik tarım işçilerinin aile boyu göç etmeleri kadınlar,

çocuklar, yaşlılar gibi daha dezavantajlı kesimlerin sömürüye daha fazla maruz kalmalarına neden olmaktadır (Çınar ve Lordoğlu, 2011: 28). Bunun en önemli göstergesi de kadın işçilerinin ücretlerinin aileden bir erkeğe ödenmesidir. Elçiler işçilerin ücretlerini işverenden toplu bir şekilde aldıktan sonra aile üzerinden hesaplayarak ödemeyi genellikle aile reisine yapmaktadır.

Kadın işçilerin ne kadar ücret aldıkları, ücretlerinin kendilerine ödenmemesi ile ilgili fikirleri birbirinden farklılaşmaktadır. Bazıları ne kadar ücret aldıklarını biliyorlar, tamamı para istemeleri halinde babalarının veya kocalarının kendilerine zaten para verdiklerini ifade etmişlerdir. Ücretlerinin kendilerine ödenmesi halinde yine götürüp babalarına vereceklerini, paranın kendilerine lazım olmadığını, ihtiyaçlarını ailesinin karşıladığını ifade eden genç kadın işçiler de bulunmaktadır.

Kadınların çalışma kararlarında etkin olamamaları onların günlük yaşamlarını sınırlayan, kontrol eden, eğitim yoluyla sağlayabilecekleri hareketliliklerini ve özgür karar verme yeteneğinin gelişmesini engelleyen ataerkil cinsiyet rejiminin bir parçasıdır. Kadınların çalışıp çalışmayacağı veya hangi koşullarda, hangi işlerde çalışacaklarına yönelik kararlar belirli bir sürede aile içinde konuşulup karara bağlanmaz. Kadınların karar verme, yönetme davranışları üzerindeki erkek denetimi daha geniş bir toplumsal yapı içerisinde pek çok sosyal etken bir bütün halinde rol oynar.

Kadın işçilerin kendi emekleri üzerinde karar verme özgürlüklerinin kısıtlanması onların sosyal statülerinde değişim yaratması muhtemel bazı etkenlere doğrudan müdahale etmekle mümkündür. Eğitim bunlardan biridir. Araştırma kapsamında ailelerinde lise, üniversite mezunu erkekler varken kızlar arasında ilköğretime devam edenlere nadiren rastlanmıştır. Kadınlarla ilgili benzer bir sonuç diğer araştırmalarda da ortaya çıkmıştır. Buna göre kadınlar arasında okuma yazma bilmeyenler önemli bir çoğunluğu oluşturmaktadırlar (Geçgin, 2009: 16). Bulgunun da açık bir şekilde gösterdiği gibi kadınlar okuma yazma öğrenebilecek kadar bile okula gitmemişlerdir. Bu durumun ortaya çıkmasında maddi olanaksızlıklar, okullar hala açıkken çalışmak için göç etme gibi faktörlerin yanında kadınların eğitim görmelerine dair algıların, okula giden kız çocuklarının aileleri üzerindeki toplumsal baskıların da önemli olduğu anlaşılmaktadır.

Sürekli sıkı bir şekilde kontrol altında tutulmanın yanında eğitim düzeyinin düşük olmasının da bir sonucu olarak kadınların kentlere göç etmeleri ve kentlerde çalışmaları söz konusu olamamaktadır. Bu durumda özellikle kırsal alandan gelen kadınlar için mevsimlik tarım işçiliğini tek seçenek haline getirmektedir.

İşçilerin günlük yaşamlarına dair gözlemler ve bazı ipuçları, kadın işçilerin ve kız çocuklarının anlatıları erkek rolünün sürdürülmesinde baskının ve kontrolün, denetim altında tutmanın bir aracı olarak şiddete sıklıkla başvurulduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim erkeklerin eşlerine, çocuklarına uyguladıkları şiddet bunu kanıtlamaktadır. Çocuklara uygulanan şiddetin daha yoğun ve günlük hayatın içinde kaybolan bir tekdüzeliğe sahip olmasının yanında kadınların da çadır yerleşkelerinde şiddete maruz kaldığı duruma araştırma sırasında tanık olunmuştur. Kadınların ve çocukların maruz kaldıkları şiddet onların üzerindeki sürekli bir denetim ve kontrol etme isteğinin bir sonucudur nitekim kadınların giyimlerinden davranışlarına, konuşmalarına varıncaya kadar yaşamlarında sürekli bir erkek denetimi söz konusudur. Bu denetimin sadece geçici olarak çalıştıkları yerlerde değil yaşadıkları yerlerde de hiç hafiflemeyen sürmekte olduğu kadınların ifadelerinden anlaşılmaktadır. Erkekler açısından kadınların günlük yaşamları üzerinde denetimi sürdürebilme kadınların mevsimlik tarım işçisi olarak çalışmasında bir sakınca görmemelerinin nedenidir. Benzer bir bulguya göre kadın işçilerin yanlarında aileden bir erkek olmadan seyahat edemeyecekleri, kadının tek başına evinden uzakta çalışmasına izin verilmemesi söz konusudur. Hatta aynı çalışmada “aile için dinsel kurallar gereği birlikte bulunması sakıncalı olan bireylerin de ailelerle birlikte seyahat etmesinin söz konusu olmadığı” (Yıldırak vd., 2003: 108) da belirtilmiştir.

Şiddet veya sözlü müdahaleler gibi günlük, kısa süreli; eğitim, hareketlilik gibi uzun süreli etkilerinin söz konusu olduğu müdahalelerin ortak sonucu kadınların karar verme iradelerini, emek güçleri üzerindeki kontrolünü kendilerinden alıp erkeklere devredilmesidir. Tüm müdahale biçimleri ile denetim altına alınan kadın işçiler mevsimlik tarım işçisi olmaya zorlanmaktadırlar. Kadınların mevsimlik tarım işçileri olmaları işverenlerin, elçilerin ve aile bireyi erkeklerin istekleri doğrultusunda gerçekleşir. Aile üyesi erkekler kadınların yanlarında bulunup onları sürekli denetim altında tuttukları için kadınlar için ücret karşılığı çalışmanın tek seçeneği haline gelmektedir. Diğer taraftan işveren ve elçilerin talepleri kadın işçiden yanadır çünkü kadınlar daha çalışkan, uysal, itaatkardırlar. Özellikle kayısı gibi işçiliğin önemli olduğu bir üründe erkeklere göre daha dikkatli ve becerikli oldukları kabul edilir. Erkek işçilere göre çok daha az talepkardırlar ve daha kolay idare edilebilirler.

Mevsimlik tarım işçisi kadınların yaşamlarını zorlaştıran bir diğer etken yeniden üretim sorumluluklarını sürdürdükleri koşulların zorluğudur. Kötü koşullarda sürdürülen günlük yaşam kadınların yeniden üretim sorumluluklarını yerine getirirken daha fazla zorlanmalarına neden olmaktadır. Üstelik bu ağır yeniden üretim sorumluluklarını on saatli bulan yorucu işgünlerinin ardından yerine getirmektedirler (Geçgin, 2009: 20; Özbekmezci ve sahil, 2004:

268; Yıldırak vd., 2003: 67). Karadeniz’de aşçı olarak çalışan sadece bir kadın bütün grubun yemeklerini yaparken, Malatya’da, özellikle Şanlıurfalı ve Adıyamanlı işçiler arasında aşçı olarak çalıştırılan kimsenin bulunmaması kadınların iş yüklerini ayrıca artırmaktadır. Ayrıca suyun çeşmelerden taşındığı, mutfağın hiç olmadığı koşullarda ateş yakarak yemek yapmak, bulaşık yıkamak bu zorluğu fazlasıyla katlamaktadır.

Ancak kadınların yanında yeniden üretim sorumluluklarını yüklenen birileri daha vardır. Dokuz- on yaşlarındaki küçük kız çocukları, anneleri çalışırken çadırlarında neredeyse bütün işi yapabilmektedirler. Önceki araştırmalarda da ifade edildiği gibi özellikle kız çocukları yeniden üretim işlerini yükledikleri için eğitimlerinden erken yaşlarda kopmaları söz konusu olmaktadır (Hoşgör, 2010: 305). Kız çocuklarının üzerindeki bu ağır ev işleri yükü sadece çalıştıkları dönemle sınırlı olmadığına dair işaretler de vardır. Bazen kızlara daha küçük yaşlardaki erkek çocukları da odun taşıma, ateş yakma, su taşıma işlerine eklenir.

Kaynakça

Akşit B.(1967), Türkiye’de Azgelişmiş Kapitalizm ve Köylere Girişi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Öğrenci Birliği Yayınları, Ankara.

Çınar S. ve Lordoğlu K.(2010), “Mevsimlik Tarım İşçiliğinde Tekil Bir Analiz: Karasu Fındık Toplama İşçileri " *TTB Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, 38: 23-33.

Geçgin, E. (2009) “Ankara-Polatlı Örneğinde Sosyal Dışlanma Açısından Mevsimlik Tarım İşçiliği”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1(1): 3-35.

Gündüz Hoşgör, A. (2010) “Türkiye’de Kırsal Kadının Toplumsal Konumu: Bölgesel Eşitsizlikler, Yasal Müdahaleler ve Kısmi Kazanımlar”, Hülya Durudoğan vd. (der.), Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları içinde, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 295-313.

Özbekmezci Ş., Sahil S. (2004) “Mevsimlik Tarım İşçilerinin Sosyal, Ekonomik ve Barınma Sorunlarının Analizi”, Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi, 19 (3): 261-274.

Tekeli İ. (1978). *Türkiye Tarımında Mekanizasyonun Yarattığı Yapısal Dönüşümler ve Kırdan Kopuş Süreci*, (içinde) Yerleşme Yapısının Uyum Süreci Olarak İç Göçler, İlhan Tekeli ve Leila Erder (der.), Hacettepe Üniversitesi Yayınları. Ankara.

Yıldırak, N. vd. (2003) Türkiye’de Gezici ve Geçici Kadın Tarım işçilerinin Çalışma ve Yaşam Koşulları ve Sorunları, Ankara: Tarım-İş.

